

‘नयने तस्यैव नयने च ॥’

इत्यादावर्थान्तरसंक्रमितवाच्यो ध्वनिः । एवमन्यत्रापि ।

संदिग्धत्वं तथा व्याजस्तुतिपर्यवसायि चेत् ॥ २० ॥

उक्तपदप्रयोगादर्थान्तरप्रतीत्यभावेन झटित्वेव शाब्दबोधः, ततो रसादिधीरविलम्बेनैवेत्यत्र कथितपदत्वस्य गुणवत्त्वम् । विषाद इत्याद्युपलक्षणम् । यत्र यत्र द्विरुक्तं पदं लक्षणयार्थान्तरबोधकं तत्रापि कथितपदत्वं गुणः । अत एव वक्ष्यति—
एवमन्यत्रापि । तेन ‘गृहे गृहे व्यग्रपुरन्धिर्वर्गम्’ इत्यत्र द्विरुक्तं गृहपदं सकले लक्षणिकं पार्वत्यां सर्वजनानुरागं व्यञ्जयति । ‘पीत्वा पीत्वा सुरभिमादिरामादरात्कान्तदत्तां कण्ठं यस्य प्रसिजु रभसाद्बाहुपाशद्वयेन । वक्रं दन्तव्रणकिणकलङ्काकुलं कारयेन्दुं मत्तानां तु व्रजति गुणतां दातुरापत्प्रदत्वम् ॥’ अत्र द्विरुक्तं पीत्वेति पदं पौनःपुन्यलक्षकमत्र रुढिरेव । ‘रक्ष रक्ष रघुव्याघ्र भवन्नाथमनाथवत् । घोरदंष्ट्राकरालास्यं रक्षो भक्षति मामिदम् ॥’ अत्र रक्षेति द्रुते लक्षणिकं भयातिशयं व्यञ्जयति । ‘याहि याहि सुमुखि प्रियधाम त्राहि कान्तमशरीरशराधेः । बन्धुरेव विपदः प्रतिकारे संदधाति सुतरामुपयोगम् ॥’ अत्र याहि याहीति पदं द्रुते लक्षणिकं त्वरातिशयं व्यञ्जयतीत्यादावपि कथितपदत्वं गुणः । पदानुप्रास एव लाटानुप्रासो वक्ष्यते । तस्य शब्दवैचित्र्यद्वारा रसाद्युपकारकत्वमिति गुणत्वमेव । अर्थान्तरसंक्रमितवाच्यो ध्वनिप्रभेदस्तत्रार्थविशेषव्यञ्जकत्वमिति गुणकत्वम् ॥ **हन्त हन्तेति** । अत्र द्विरुक्तं पदं वाच्यस्य विषादस्यातिशयं व्यञ्जयति ॥ एवं चित्रं चित्रमित्यत्र वाच्यस्य विस्मयातिशयम् । मुखवर्णनमिदम् ॥ कुधि यथा—‘यातु यातु किमनेन तिष्ठता मुञ्च मुञ्च सखि सादरं वचः । ग्रामरीवदनलोलुपो युवा नैष वेति कुलजार्धरासवम् ॥’ अत्र द्विरुक्तं पदं समिव्याहृतपदार्थस्यायोगव्यवच्छेदं लक्षयति क्रोधातिशयं च व्यञ्जयति ॥ क्रोधेनोक्तावप्यर्थान्तराव्यञ्जकत्वात्कथितपदत्वं दोष एव । यथा—‘तद्विच्छेदकृशस्य-’ (४३० पृ.) इत्यादौ मनःपदम् ॥ दैन्ये यथा—‘देहि देहि नृपमेव तु चित्तम् ।’ अत्र द्विरुक्तं पदं दानप्रयुक्तिपौनःपुन्यं लक्षयद्दैन्यातिशयं व्यञ्जयति ॥ अनुकम्पायां यथा—‘दीन रे वसु गृहाण गृहाण ।’ अत्र द्विरुक्तं पदं ग्रहणप्रयुक्तिपौनःपुन्यं लक्षयदनुकम्पातिशयं व्यञ्जयति ॥ प्रसादने यथा—‘मुञ्च मुञ्च सखि नेत्रमुद्रणं नाक्षमा मयि पदानते क्षमा ।’ नयने इति । अत्र द्वितीयनयनपदं भाग्यवत्त्वादिगुणविशिष्टनयनबोधकत्वाद्गुणः ॥ हर्षे यथा—‘कथय कथय दूत कागतो रामभद्रः ।’ यद्वा ‘हन्त-हन्तागतः कान्तः श्रीमानद्य मदाश्रयम् ।’ अवधारणमयोगव्यवच्छेदोऽन्ययोगव्यवच्छेदश्च । तत्रायोगव्यवच्छेदे—‘हन्ति हन्ति रिपुं वीरः ।’ अन्ययोगव्यवच्छेदे यथा—‘तद्वद्वनाहितमतिर्बहुचाटुगर्भं कार्योन्मुखः खलु जनः कृतकं ब्रवीति । तत्साधवो ननु विदन्ति विदन्ति किंतु कर्तुं नृथा प्रणयमस्य न पारयन्ति ॥’